

شیمیان پاکستان

محمد اکرم عارفی*

گردید و به صورت یک کشور مستقل درآمد و پس از استقلال، به پاکستان غربی و شرقی تقسیم شد. اما وحدت سیاسی این دو بخش چندان دوام پیدا نکرد و در سال ۱۹۷۱ بخش شرقی آن از بخش غربی استقلال یافت و کشور بنگلادش به وجود آمد.

پاکستان دارای نظام فدرالی و جمهوری اسلامی است. قوانین اسلامی در محاکم قضایی آن تا حدی اجرا می شوند. در دهه ۸۰ میلادی رئیس جمهور ضیاء الحق (۱۹۷۷ - ۱۹۸۸) کوشید تا گام‌های بیشتری در جهت اسلامی کردن کشور بردارد، اما پس از او این تلاش‌ها دوباره متوقف شدند. پاکستان دارای چهار ایالت است: پنجاب، سند، بلوچستان و سرحد، اما در تقسیمات اداری آن، دو ناحیه دیگر نیز وجود دارند که خارج از محدوده ایالات

وضعیت عمومی پاکستان

جمهوری اسلامی پاکستان در جنوب آسیا قرار گرفته و وسعت آن ۸۰۳/۹۴۳ کیلومتر مربع است. (در این رقم، مناطق گلگت و بتستان به وسعت ۷۲/۵۲۰ کیلومتر مربع و کشمیر آزاد به مساحت ۱۱/۶۳۹ کیلومتر مربع، جوناگری و مناوادر در نظر گرفته نشده‌اند.)^(۱) پاکستان از غرب با ایران و از شمال با افغانستان و از شمال شرق با چین و از شرق با هند هم‌مرز است و از جنوب به دریای عمان و آب‌های آزاد راه دارد.

این کشور از لحاظ جمعیت، دومین کشور اسلامی به شمار می‌رود. بنابر سرشماری سال ۱۳۷۷ هـ / ۱۹۹۸ م میزان جمعیت آن ۱۳۰/۵۷۹/۵۷۱ نفر بوده است.^(۲) پاکستان در گذشته جزو سرزمین هند بود و در سال ۱۹۴۷ تحت رهبری قائد اعظم محمد علی جناح از هند جدا

*- عضو هیئت پژوهشی مؤسسه شیعه‌شناسی.

چهارگانه می‌باشند: یکی نواحی شمالی که گلگت و بتستان را در برمی‌گیرد؛ دوم اسلام آباد پایتخت آن کشور. تقسیمات اداری معمولاً بر مبنای توزیع و ترکیب گروه‌های قومی صورت گرفته است. پنج گروه قومی عمده در این کشور وجود دارند: پنجابی، سندی، بلوچ، پتان / پشتون، گلگتی و بلتی.

زبان رسمی کشور «اردو» است. هرچند اردو اصالتاً گویندگان بسیار کمی در این کشور دارد، اما از این‌که در دوران قبل از استقلال پاکستان، زبان رسمی مسلمانان به شمار می‌آمد، پس از استقلال به عنوان زبان رسمی پاکستان انتخاب شد. زبان انگلیسی نیز در ادارات رایج است. اسناد اداری عمدتاً به زبان انگلیسی و یا اردو - انگلیسی تنظیم یافته‌اند و در دانشگاه‌ها به عنوان زبان علمی، اهمیت بیشتری نسبت به زبان اردو دارد. غیر از اردو، که زبان ملی کشور است، زبان پنجابی، سندی، بلوچی، پشتو، فارسی، بلتی، گلگتی و تبتی نیز در این کشور رایج است.

ادیان و مذاهب

در پاکستان، ادیان و مذاهب متعددی وجود دارند، اما اکثریت قاطع مردم آن را

مسلمانان تشکیل می‌دهند. طبق سرشماری سال ۱۹۸۱ م / ۱۳۶۰ هـ، ۹۶/۶۸ درصد مسلمان، ۱/۵۵ درصد مسیحی و ۱/۵۱ درصد هندو و بقیه بودایی، سیک، زرتشتی و از دیگر ادیان می‌باشند.^(۳) در میان مسلمانان آن، اهل سنت، که اکثراً حنفی مذهب هستند، اکثریت دارند. مسلمانان اهل سنت به سه گرایش مختلف تقسیم شده‌اند: «دیوبندی» که منسوب به پیروان مدرسه دیوبند هستند که در سال ۱۲۸۳ ق در قصبه‌ای به همین نام در ایالت اُتار پرادش هند به وسیله مولانا محمد قاسم نانوتوی تأسیس شد.^(۴) «بریلوی» که منسوب به پیروان احمد رضا خان بریلوی‌اند که مدرسه‌ای در شهر بریلی هند بنا کرد و در مقام مخالفت با مکتب دیوبندی برآمد. بریلوی‌ها معمولاً صوفی مسلک و معتقد به تقدس اولیا و رهبران مذهبی هستند و زیارت قبور اولیا و شفاعت و یاری طلبیدن از ارواح آنان را در حل مشکلات و برآوردن حاجات خود مؤثر می‌دانند.^(۵) گرایش سوم، گرایش اهل حدیث است که گروهی به شدت سنتی و محافظه‌کار، شبیه گروه اخباری در میان شیعیان، می‌باشند. اهل حدیث پاکستان روابط نزدیکی با وهابیان عربستان دارند و

شده بود، به زمامدار جدید تحویل داده شد و او نیز متعهد شد که به شرایط و مفاد آن عمل کند. آنان مریدان حضرت علی بودند و عشق آن حضرت و اهل بیت پیامبر عمیقاً در عقایدشان ریشه دوانده بود.^(۷)

محمد قاسم فرشته، مورخ معروف هندی، نیز در کتاب خود می‌نویسد که شنسب و قبیله او همیشه بر دوستی و طرف‌داری خاندان اهل بیت باقی ماندند.^(۸) سلسله «شنسبانی» در جریان قیام ابومسلم، که منجر به سقوط اموی‌ها گردید، از قیام ابومسلم حمایت کرد.

مردم سند پس از تشرف به اسلام، روابط خود را با اهل بیت پیامبر ﷺ حفظ کردند. به گفته ابن قتیبه، یکی از همسران امام سجّاد علیه السلام به نام حمیدان از اهالی سند بود و زید شهید نیز از فرزندان همسر سندی امام سجّاد علیه السلام بوده است. در عصر امام صادق علیه السلام نیز افراد زبده‌ای از ناحیه سند نزد امام صادق علیه السلام مشغول فراگیری علوم اسلامی بودند که از آن میان می‌توان به ابان سندی، خلاد سندی و فرج سندی اشاره نمود.

در زمان منصور، خلیفه دوم عباسی، عمرو بن حفص به فرمان‌داری سند منصوب شد. او یکی از طرفداران جدی

مذهبیان عربستان کمک‌های زیادی در تأسیس مدارس و تأمین هزینه‌های آموزشی این گروه کرده‌اند.

پس از اهل سنت، دومین گروه مذهبی عمده را شیعیان تشکیل می‌دهند. شیعیان پاکستان به دو گروه دوازده امامی و اسماعیلیه تقسیم می‌شوند. اکثریت قاطع شیعیان جزو گروه اول هستند، اما تعدادی از فرقه اسماعیلیه نیز در کراچی، گلگت، ملتان و سند زندگی می‌کنند.

پیشینه تشیع در پاکستان

بر اساس برخی شواهد تاریخی، تشیع در نیمه اول قرن یکم هجری به سرزمین شبه قاره هند راه پیدا کرده است. در دوران حکومت حضرت علی علیه السلام نیروهای عرب از مرزهای سند عبور کردند. بخشی از مردم «جات» ارادتی عمیق به حضرت پیدا کردند، به طوری که به غلو و الوهیت کشیده شدند.^(۶)

«شنسب جد غوریان - که فاتح شمال هند بود - به دست حضرت علی بن ابی طالب اسلام آورد و با امام پیمان وفاداری بست و از ایشان مقررات و دستورالعمل‌هایی را گرفت. در مراسم تاج‌گذاری حاکم جدید، میثاقی که توسط حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام نوشته

و اقتدار اسماعیلیه در سند پایان بخشد. اسماعیلی‌ها پس از اندک زمانی دوباره به سازمان‌دهی خود پرداخته، سلسله حکومت مستقل «سومره» را در سند به وجود آوردند که تا چهار قرن استمرار یافت.^(۱۰)

شیعیان به تدریج در سده‌های بعد، قدرت بیشتری کسب کردند. آن‌ها در نواحی گوناگون هند، به ویژه شمال آن، حکومت‌های مستقلی تأسیس نمودند. سلسله حکومت‌های شیعی «اوده»، «بیجاپور» و «عادل شاهان» در هند معروفند.

پس از سلطه استعمار انگلیس بر شبه قاره هند در قرن هجدهم، قدرت مسلمانان، به ویژه شیعیان، رو به زوال نهاد. در واقع، دوران سلطه دو قرن استعمار بر هند، دوران انتقال قدرت از مسلمانان به هندوها بود که تا امروز نیز این وضعیت در سرزمین هند ادامه دارد. اما در پاکستان، که در سال ۱۹۴۷ استقلال خود را از هند و انگلیس به دست آورد، قدرت دوباره در دست مسلمانان قرار گرفت، اما شیعیان به دلیل در اقلیت بودن نتوانسته‌اند نقش سرنوشت‌سازی در صحنه سیاسی پاکستان ایفا نمایند.

حضرت علی علیه السلام بود و از قیام محمد «نفس زکیه» حمایت کرد و برای عبدالله اشتر، فرزند محمد، که در بصره مشغول جمع‌آوری سلاح و تجهیزات بود، پول‌هایی فرستاد تا اسب و شمشیر تهیه کند. پس از جریان شهادت محمد نفس زکیه، عبدالله اشتر، فرزند وی، به عمرو بن حفص در سند پناهنده شد و عمرو او را نزد یکی از راجه‌های هندی فرستاد تا از ایشان نگه‌داری نماید. عبدالله ده سال در سرزمین راجه هندی به تبلیغ آیین تشیع پرداخت.^(۹)

در قرن سوم و چهارم هجری، تشیع اسماعیلی در هند گسترش یافت. در سال ۲۷۰ ق / ۸۸۳ م هیثم از طرف ابن جوئب منصور الیمان، داعی اسماعیلی مذهب یمنی، برای تبلیغ به سند فرستاده شد و او این مذهب را در ناحیه سند گسترش داد. در سال ۳۷۳ ق / العزیز، خلیفه فاطمیان، سپاهی به فرمان‌دهی ابن شیبان به سمت ملتان اعزام کرد. او ملتان را تسخیر نمود و به نام خلیفه فاطمی خطبه خواند، اما در سال‌های ۳۹۹ و ۴۰۰ در پی لشکرکشی سلطان محمود غزنوی به هند، حکومت طرفدار خلیفه فاطمی سرنگون و تعدادی از طرفداران این فرقه به قتل رسیدند. هجوم غزنوی‌ها در کل نتوانست به حکومت

جمعیت شیعه

شیعه در پاکستان دومین گروه مذهبی را از لحاظ جمعیت تشکیل می‌دهد، اما آمار دقیقی از میزان جمعیت آن وجود ندارد. محققان و کارشناسان مسائل پاکستان ارقام بسیار متفاوتی ذکر کرده‌اند که از ۱۰ تا ۲۵ درصد را در برمی‌گیرد. در *دائرة المعارف مسیحی جهان* در سال ۱۹۸۰، جمعیت شیعیان ۱۴/۵ درصد ذکر شده است.^(۱۱) *دانشنامه جهان اسلام* میزان جمعیت شیعیان این کشور را بین ۱۵ تا ۲۰ درصد تخمین زده است.^(۱۲) نویسنده *دائرة المعارف تشیع* در سال ۱۳۷۳ جمعیت شیعه را ۲۰/۶ درصد ذکر کرده که در مجموع ۱۶/۸۸۵/۰۰۰ نفر از کل جمعیت ۸۳ میلیونی آن کشور را در دو دهه قبل تشکیل می‌داده‌اند.^(۱۳) *فرانسوا توال* جمعیت شیعی پاکستان را ۳۰/۰۰۰/۰۰۰ نفر تخمین می‌زند.^(۱۴) در پاکستان، ارائه آمار دقیق از پیروان مذاهب اسلامی بسیار مشکل است؛ زیرا برخی پیروان مذاهب اسلامی به دلایل مذهبی و یا سیاسی، هویت مذهبی خود را پنهان نگه می‌دارند، چنان‌که عده‌ای از شیعیان روستایی ایالت سرحد، که در مناطق سنی‌نشین هم‌مرز با افغانستان واقع شده‌اند و همچنین برخی روستائینان

شیعه مذهب بلوچستان و سند همیشه در تقیه زندگی می‌کنند و شیعه بودن خود را مخفی نگه می‌دارند.

توزیع جمعیت

بر خلاف بسیاری از کشورهای اسلامی که شیعیان در آن‌ها از نوعی تمرکز جغرافیایی برخوردارند، در پاکستان چنین چیزی به چشم نمی‌خورد. شیعیان این کشور در تمام شهرها و شهرستان‌ها پراکنده‌اند و این پراکندگی در سطح روستاها نیز به چشم می‌خورد. مهم‌ترین شهرهایی که شیعیان در آن‌ها سکونت دارند، عبارتند از: کراچی، لاهور، ملتان، راولپندی، اسلام‌آباد، جنگ، سیالکوت، حیدرآباد، پیشاور، پاراچنار، کوهات، اسکردو و کوئته.

پنجاب پر جمعیت‌ترین ایالت این کشور، بیشترین جمعیت شیعه را در خود جای داده است. در لاهور، مرکز پنجاب، قریب نیم میلیون شیعه در سال‌های آخر دهه ۶۰ شمسی زندگی می‌کردند^(۱۵) که امروز با توجه به رشد زاد و ولد در آن کشور و همچنین مهاجرت روستاییان به آنجا، ممکن است این تعداد به دو برابر افزایش یافته باشد. شیعیان لاهور عمدتاً در محله «موچی دروازه» و «بازار

اسلام در قرن اول هجری، به وسیله محمد بن قاسم در این سرزمین راه یافت و به مرور زمان، تشیع نیز در آنجا نفوذ کرد. امروز بیش از ۳۰٪ جمعیت این شهر را شیعیان تشکیل می‌دهند.^(۱۷) آن‌ها در نواحی جلال پور پیراله، سالار وطن سادات، جک حیدرآباد، قتال پور، خانیوال، دهاری، میلیسی، لودهران و تنکسی زندگی می‌کنند. گفته می‌شود که قدیمی‌ترین حسینیه جهان نیز در همین شهر تأسیس گردیده است که تاریخ آن به عصر همایون از سلاطین مغول برمی‌گردد. در کراچی مرکز ایالت سند، نیز جمعیت زیادی از شیعیان زندگی می‌کنند. پس از تقسیم شبه قاره هند، تعداد زیادی از شیعیان هند به این شهر مهاجرت کردند که امروز به نام «خوجه‌ها» یاد می‌شوند. خوجه‌ها قوم ثروتمند و تحصیل کرده‌ای هستند که در ادارات دولتی نیز نفوذ قابل توجهی دارند. قدیمی‌ترین محله شیعه‌نشین کراچی محله «کرادر» است، اما پس از مهاجرت شیعیان هندی به این شهر، محله‌های ناظم آباد، لیاقت آباد، حیدرآباد، بحش، محمودآباد، بهادرآباد، محله محمدعلی، محله سادات، سعودآباد، شارع دریغ، ملیر، حسین آباد، محمدآباد، ولانی و

حکیمان» ساکن هستند و عده‌ای نیز به طور متفرقه در سایر نقاط شهر سکونت گزیده‌اند.

لاهور یک شهر مهم تاریخی و فرهنگی است که نزد شیعیان نیز همین موقعیت را دارا می‌باشد. در این شهر، گروه‌ها و انجمن‌های مذهبی و فرهنگی زیادی مستقرند که برخی در محدوده لاهور و پنجاب مشغول فعالیت می‌باشند و برخی دیگر در سراسر پاکستان فعالیت می‌کنند. مهم‌ترین انجمن‌ها و گروه‌های شیعی مستقر در آنجا عبارتند از: «اداره تحفظ حقوق شیعه»، «کنفرانس سراسری شیعیان پاکستان»، «وفاق علمای شیعه پاکستان» - که این سه گروه در سطح کل شیعیان پاکستان فعالیت دارند - «انجمن رضاکاران حسینی»، «حمایت اهل البیت»، انجمن اقامه نماز به نام «معین الصلاة»، انجمن حمایت از امور اموات به نام «معین الاموات» و مؤسسات فرهنگی دیگر مانند «امامیه مشن» و «معارف اسلام». (۱۶)

یکی دیگر از شهرهای مهم پنجاب، «ملتان» است که در جنوب غرب لاهور واقع شده است. ملتان شهری بسیار قدیمی است و مرکز برخورد تمدن‌های بودا، هندوئیسم و اسلام شناخته شده.

توسلی و شیخ مهدی نجفی در مسجد جامع شیعیان واقع در مرکز شهر برگزار می‌شود. در سیزدهم شهریور ماه سال ۱۳۸۲ ش یک حمله تروریستی وحشتناک از سوی افراد وابسته به «لشکر جنگوی» علیه نمازگزاران در حین ادای نماز صورت گرفت که در اثر آن ۵۱ تن از نمازگزاران کشته و بیش از ۷۰ نفر زخمی شدند. در آخرین نقطه‌های شمال شرقی پاکستان، سرزمین کوهستانی گلگت و بتستان واقع شده که دست کم از قرن هشتم هجری به این طرف، مسکن ثابت شیعیان بوده است. گسترش شیعه به این ناحیه دور دست کوهستانی، به داستان مهاجرت میرسید علی همدانی (۷۱۴- ۷۸۶ ه) با جمعی از یارانش از ایران در دوران سلطه تیمورلنگ برمی‌گردد. نواحی گلگت و بتستان در پی تلاش‌های سیدمیر علی همدانی به آیین شیعه رو آوردند که امروز یکی از پایگاه‌های مستحکم شیعه در پاکستان به شمار می‌روند. به گفته یکی از نویسندگان، «ناحیه گلگت دارای پانصد تا ششصد هزار نفر جمعیت، و ناحیه بتستان نیز دارای پانصد هزار نفر جمعیت است. تقریباً عموم سکنه آن مسلمانند و در بتستان، اکثریت قریب به اتفاق با شیعیان

بنکلور نیز بر آن افزوده شدند.^(۱۸) امروز تعدادی از شیعیان فارسی زبان قوم هزاره نیز در محله «حسین گوت» این شهر زندگی می‌کنند که اکثراً از کوئته به آنجا مهاجرت کرده‌اند.

شهر مهم دیگری که تعداد قابل توجهی جمعیت شیعه را در خود جای داده، شهر «کوئته»، مرکز ایالت بلوچستان، است. شیعیان این شهر عمدتاً در جنوب شهر (علمدار رود و مری آباد) و شمال غرب آن (بروری و کرانی) تمرکز یافته‌اند. آن‌ها از لحاظ قومی، به قومیت‌های هزاره، قندهاری، پنجابی، گلگتی، بلتی و تبتی تقسیم می‌شوند، اما اکثریت عمده آن‌ها را مردم هزاره تشکیل می‌دهند. هزاره‌ها به زبان فارسی تکلم می‌کنند و از نظر فرهنگی و آداب و رسوم اجتماعی، تفاوت‌های محسوسی با سایر اقوام دارند. آنان نسبت به باورهای مذهبی، سنت‌های اجتماعی خود و حجاب زنان حساسیت فوق‌العاده‌ای نشان می‌دهند. مراسم دینی، به ویژه ایام محرم و صفر، با جوش و حرارت زاید الوصفی از سوی آنان برگزار می‌شود.

یکی از مراسم دینی مهم آنان، برگزاری مراسم نماز جمعه است که به نوبت، به امامت حجج اسلام یعقوبعلی

قومی و مذهبی، مورد استفاده قرار می‌گیرند. در مناطق قبایلی این ایالت، که دولت بر آن‌ها کنترل ندارد، هر نوع سلاح و مهمات جنگی خرید و فروش می‌شود. در کوهات نیز، که در ۴۰ کیلومتری شهر پیشاور واقع شده است، تعداد قابل توجهی شیعه زندگی می‌کنند. یکی از قبایل مهم شیعه مذهب این شهر، «بنگش» می‌باشد که در اعتقادات مذهبی خود، بسیار متعصب و سرسخت است.

روحانیت و اجتماع

جامعه پاکستان در کل، یک جامعه سنتی و مذهبی است که مردم آن برای ارزش‌ها و سنت‌های دینی اهمیت فراوانی قایلند. دین و مذهب عنصر اصلی شکل‌دهنده هویت مردم به شمار می‌آید. اسلام تنها عنصر مشترک قومیت‌های گوناگون کشور است که به جامعه چند قومی و چند زبانی کشور روح وحدت و یگانگی می‌دمد. زمانی که پاکستان به عنوان یک کشور مستقل شکل گرفت، اسلام به عنوان نماد اصلی وحدت در برابر ملت هندو مطرح شد و هم‌اکنون نیز این نماد مورد احترام دولت و ملت می‌باشد.

در جامعه مذهبی پاکستان، روحانیان از موقعیت اجتماعی خوبی برخوردارند.

است. در گلگت نیز قبلاً اکثریت با پیروان مذهب شیعه بوده است که کوششی مصروف گشته است تا با اسکان وهابی‌ها و افاغنه سنتی مذهب، شیعیان آن را از اکثریت بیندازند.^(۱۹)

در ایالت سرحد نیز شیعیان حضور چشم‌گیری دارند. گرچه در خود شهر پیشاور، مرکز این ایالت، تعداد شیعیان چندان چشمگیر نیست، اما در برخی مناطق دیگر این ایالت، به ویژه پاراچنار و کوهات، شیعیان حضور نسبتاً وسیعی دارند. در پاراچنار، نزدیک به نیمی از جمعیت شهر را شیعیان تشکیل می‌دهند.^(۲۰) رهبر پیشین شیعیان پاکستان شهید عارف حسین حسینی نیز از همین ناحیه بود. او با فعالیت‌های اجتماعی، علمی و فرهنگی خود، نقش مهمی در رشد فرهنگ شیعی در پاراچنار ایفا کرد. شیعیان پاراچنار به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی و سیاسی آن، که در جوار مرز با افغانستان و مناطق قبایل آزاد واقع شده است، همیشه در معرض تهدید و درگیری‌های مذهبی قرار دارند. مردم این نواحی اکثراً مسلح می‌باشند و پس از آغاز جنگ و جهاد در افغانستان، انواع سلاح‌های سبک و نیمه سنگین به این مناطق سرازیر شده‌اند که در درگیری‌های

روحانیان نه تنها اداره امور مذهبی را در اختیار دارند، بلکه در اداره امور اجتماعی و سیاسی نیز نقش فعالی ایفا می‌کنند. در برخی مناطقی که شیعیان تمرکز دارند - مانند بلتستان - روحانیان در ایفای نقش قضاوت نیز فعال هستند. به گفته نویسنده کتاب *سیمای پاکستان*، «در مسائل سیاسی، اجتماعی و قضایی، روحانیت [در بلتستان] نقش ویژه‌ای دارد: محاکم آن‌ها محاکم شرعی و دارای شرع است. چنانچه محکمه دولتی دیگری هم باشد، مردم ترجیح می‌دهند مشکلات حقوقی و قضایی خود را نزد رهبران دینی حل و فصل کنند. ناحیه بلتستان دارای حاکم شرع (رئیس دیوان عالی ایالت) است، گرچه اداره آن شورایی است. رئیس آن شیخ غلام محمد است.»^(۲۱)

روحانیان اداره امور مدارس و مساجد را نیز در اختیار دارند. در مساجد، نماز جماعت برپا می‌شود. هر مسجدی دارای یک هیئت امنا می‌باشد، اما روحانیان نیز در اداره برخی از آن‌ها نقش اساسی دارند. مهم‌ترین وظیفه روحانیان محله‌ها تشکیل کلاس‌های قرآن و احکام است. مردم فرزندان خود را نیمه وقت نزد علمای محل برای آشنایی با احکام اسلامی می‌فرستند و این یکی از مهم‌ترین مجاری ارتباطی روحانیان با مردم است.

همچنین روحانیان در مراسم شادی و غم مردم شرکت دارند. در مراسم عقد، پس از خواندن عقد توسط روحانی، ازدواج زوجین به صورت رسمی نزد روحانیان ثبت می‌شود. حکومت پاکستان این اجازه را به علمای شیعه داده است که در احوالات شخصی، بر مبنای فقه خود عمل کنند. از این‌رو، علما برای ثبت ازدواج‌ها از فرم‌های رسمی دولتی و مهر رسمی خودشان استفاده می‌کنند و اسناد آن‌ها نزد محاکم دولتی کاملاً اعتبار دارد.

در برخی شهرها، روحانیان برای ارائه خدمات رفاهی به اقشار آسیب‌پذیر جامعه مؤسسات و مراکز خیریه تشکیل داده‌اند؛ چنان که در کراچی و کوئته و لاهور مواردی از آن را می‌توان مشاهده کرد. در کوئته، «شهدا ویلفر» از طرف حجة الاسلام محمد جمعه اسلامی و جمعی از افراد خیر دیگر برای کمک به خانواده شهدا تأسیس شده است. همچنین ایشان یک مرکز کمک به یتام و خانواده‌های فقیر را نیز سرپرستی می‌کند که به مستمندان کمک‌های نقدی و جنسی ارائه می‌دهد.

در پاکستان، روحانیت یک سازمان مذهبی فراگیری دارد که مرکز آن در

روحانیان نه تنها اداره امور مذهبی را در اختیار دارند، بلکه در اداره امور اجتماعی و سیاسی نیز نقش فعالی ایفا می‌کنند. در برخی مناطقی که شیعیان تمرکز دارند - مانند بلتستان - روحانیان در ایفای نقش قضاوت نیز فعال هستند. به گفته نویسنده کتاب *سیمای پاکستان*، «در مسائل سیاسی، اجتماعی و قضایی، روحانیت [در بلتستان] نقش ویژه‌ای دارد: محاکم آن‌ها محاکم شرعی و دارای شرع است. چنانچه محکمه دولتی دیگری هم باشد، مردم ترجیح می‌دهند مشکلات حقوقی و قضایی خود را نزد رهبران دینی حل و فصل کنند. ناحیه بلتستان دارای حاکم شرع (رئیس دیوان عالی ایالت) است، گرچه اداره آن شورایی است. رئیس آن شیخ غلام محمد است.»^(۲۱)

روحانیان اداره امور مدارس و مساجد را نیز در اختیار دارند. در مساجد، نماز جماعت برپا می‌شود. هر مسجدی دارای یک هیئت امنا می‌باشد، اما روحانیان نیز در اداره برخی از آن‌ها نقش اساسی دارند. مهم‌ترین وظیفه روحانیان محله‌ها تشکیل کلاس‌های قرآن و احکام است. مردم فرزندان خود را نیمه وقت نزد علمای محل برای آشنایی با احکام اسلامی می‌فرستند و این یکی از

اعیاد و مناسبت‌ها

اعیاد رسمی مسلمانان پاکستان عید فطر و قربان است. در این اعیاد، دست کم سه روز تعطیل عمومی اعلام می‌شود. مردم با پوشیدن لباس‌های نو، رفتن نزد بزرگان و دوستان و نزدیکان، پذیرایی با انواع شیرینی‌ها و برگزاری بازارهای موقت، آن‌ها را گرمی می‌دارند. روبرت لانگ آمریکایی، که در سال‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۶۱ در دانشگاه پنجاب سمت استادی داشت، مشاهدات خود را در این باره چنین می‌نویسد: «به همان اندازه که مسیحیان در عید قیامت مسیح احساس سرور می‌کنند، مسلمانان در عید فطر خرسند و خوشحال هستند. فطر روز شادی و سرور عمومی است. مردان و پسران برای نماز فطر به مسجد می‌روند. صحن مسجد از ده‌ها هزار نمازگزار موج می‌زند... پس از نماز و مجلس موعظه، انبوه جمعیت، که در صورت استطاعت مالی لباس‌های نو بر تن دارند، در خیابان‌ها به راه می‌افتند. بعضی از زنان صورت خود را با برقع سیاه یا کم‌رنگ معمولی پوشانده‌اند، ولی دختران با گیسوهای بافته و آویخته از پشت سر، لباس‌های فاخر روشن، اطلس صورتی یا آبی مزین به نقره یا طلا بر تن می‌کنند.

لاهور است. «وفاق علمای شیعه پاکستان» بزرگ‌ترین سازمان مذهبی روحانیان است که ریاست آن را حافظ ریاض حسین، سرپرست مدرسه «جامعه المنتظر» لاهور به عهده دارد. «وفاق علما» در پنجاب از نفوذ ویژه‌ای برخوردار است و در تمام مدارس مهم این ایالت دارای شعبه می‌باشد و در خارج از پنجاب نیز شعبه‌هایی دارد. «وفاق» سالانه یک نشست عمومی در سطح پاکستان برگزار می‌کند که در آن، گزارشی از فعالیت‌های یک ساله ارائه می‌دهد و برنامه‌ریزی برای سال بعد انجام می‌گیرد. فعالیت این سازمان معمولاً فرهنگی و تبلیغی است، اما گاهی در فعالیت‌های سیاسی نیز دخالت می‌کند.

در پاکستان، مدارس دینی زیادی وجود دارند. با توجه به این‌که جمعیت شیعه در تمام شهرها پراکنده‌اند، مدارس دینی آنان نیز این پراکندگی را حفظ کرده‌اند؛ مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: «جامعه‌المنتظر» در لاهور، «جامعه اهل البیت» در اسلام آباد، «مدرسه آیت‌الله حکیم» در راولپندی، مدرسه «مشارع العلوم» در حیدرآباد، مدرسه «امام صادق» و «دارالعلم جعفری» در کوئته، مدرسه «جعفریه» در پاراچنار، و مدرسه «باب‌العلوم» در راولپندی.

مناطق، «نوروز» نیز جشن گرفته می‌شود؛ مانند کوئته و بلتستان، اما این جشن تنها مربوط به اولین روز از ماه فروردین است و این روز، تعطیل رسمی نیست.

مهم‌ترین و باشکوه‌ترین مراسم شیعیان پاکستان، مراسم عزاداری دههٔ محرم و اربعین شهادت امام حسین علیه السلام است. عزاداری دههٔ محرم قداست و احترام فوق‌العاده‌ای نزد شیعیان دارد. محرم از نظر شیعیان این کشور صرفاً یک تجلیل ساده از نهضت امام حسین علیه السلام نیست، بلکه نمادی از شکوه و اقتدار شیعیان به شمار می‌رود. این تنها فرصتی است که شیعیان در آن ضمن راه‌اندازی راهپیمایی‌های گسترده در سطح شهر، قدرت خود را به طور همه‌جانبه به نمایش می‌گذارند و سخنرانان و خطیبان به تبلیغ از مکتب تشیع در اثبات حقایق شیعه می‌پردازند. به اعتقاد آنها، مراسم محرم تأثیر بسزایی در گسترش شیعه در شبه قارهٔ هند داشته است و هر سال تعدادی تحت تأثیر معنویت عزاداران حسینی قرار گرفته و یا از طریق شرکت در مجالس سخنرانی و آگاه شدن از حقایق تاریخی، به شیعه‌گرایی پیدا می‌کنند.

یکی از مسائل قابل توجه در ارتباط با ایام محرم در این کشور، احترام عزاداری

همه جا سلام است و «عید شما مبارک». همه رفتار دوستانه دارند. بازار فروش شیرینی و نقل و مرباجات گرم است و فروشندگان سوغاتی‌ها را به غریبه‌ها قالب می‌کنند. اقوام به دیدار یکدیگر می‌روند یا برای هم هدیه می‌فرستند...» (۲۳)

همچنین ایشان دربارهٔ عید قربان می‌گویند: «در جریان آخرین ماه از سال اسلامی (هجری) عید قربان فرا می‌رسد. این عید بزرگی است به یادکرد ماجرای اجابت حضرت ابراهیم به قربانی نمودن فرزندش. معمولاً به این مناسبت، گوسفند سر بریده می‌شود، نماز خوانده می‌شود و سپس با گوشت قربانی زعفران پلو می‌پزند. کشاورزان فرادست گاو قربانی می‌کنند. ... خانواده‌های فرادست روستایی برای عید قربان به قدر کافی غذا می‌پزند، طوری که به همه برسد. گوشت قربانی را به سه قسمت تقسیم می‌کنند. یک قسمت برای اهل خانه، یک قسمت برای اقوام و نزدیکان و قسمت دیگر برای فقرا...» (۲۴)

شیعیان علاوه بر عید فطر و قربان، تولد حضرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امام علی علیه السلام را نیز با برگزاری مراسم جشن و سخنرانی گرامی می‌دارند. در برخی

قائد اعظم محمدعلی جناح، بنیانگذار پاکستان، شیعه بوده و همچنین اسکندر میرزا، رئیس جمهور بین سال‌های ۱۹۵۵ تا ۱۹۵۸ م، نیز شیعه مذهب بوده است. هرچند در چند دهه اخیر تمام رؤسای جمهور و نخست وزیران این کشور از میان سنیان انتخاب شده‌اند، اما شیعیان در سطوح پایین‌تری در تمام نهادهای دولتی حضور دارند. امروز افسران و ژنرال‌های زیادی از شیعیان در ارتش مشغول خدمتند و در مجلس سنا و ملی نیز شیعیان کم و بیش حضور دارند که از آن میان می‌توان به سناتور حجة الاسلام سیدمحمدجواد هادی روحانی، شیعه مذهب اهل پاراچنار، در حکومت نواز شریف (قبل از ۱۹۹۹) اشاره نمود.

شیعیان تا اوایل دهه ۸۰ میلادی فاقد یک حزب سیاسی مستقل بودند. حضور آن‌ها در سیاست از طریق عضویت در احزاب «مسلم لیگ» و «مردم» و یا به صورت آزاد تأمین می‌شد، اما در سال ۱۹۷۹ شیعیان حزب «نهضت اجرای فقه جعفری» را در شهر «بکر» تأسیس کردند. مفتی جعفر حسین روحانی، انقلابی خوش‌نام کشور، ریاست این حزب را به عهده گرفت. او اولین حرکت سیاسی خود را در ژوئیه ۱۹۸۰ با راه‌اندازی

امام حسین علیه السلام نزد سنیان این کشور است. اکثریت قاطع سنیان این کشور نسبت به عزاداری دهه محرم احساسی مثبت دارند و تنها عده اندکی تحت تأثیر افکار افراطی، با مراسم شیعیان مخالفت ورزیده و با تهدید و اعمال خشونت، کوشیده‌اند با آن مبارزه کنند. در تقویم دولت، روز دهم محرم (عاشورا) تعطیل رسمی اعلام شده و رادیو و تلویزیون دولتی اخبار عزاداری را به خوبی پوشش می‌دهد و به خطبای مشهور فرصت می‌دهند تا در شب یازدهم از رادیو و تلویزیون سخنرانی نموده، ذکر مصیبت بخوانند. دولت پاکستان تاکنون به سیاست «تکثرگرایی مذهبی» و آزادی‌های مذهبی به نحو شایسته‌ای احترام گذاشته و در روز عاشورا، با بسیج ده‌ها هزار نیروی پلیس و ارتش، امنیت مراسم را تأمین کرده است.

شیعه و سیاست

نظام سیاسی کشور و دولت پاکستان یک نظام باز است که تبعیضات مذهبی کم‌تر در آن اعمال می‌شوند. شیعیان گرچه در میان اکثریت سنی، اقلیت به شمار می‌روند، اما از نظر سیاسی، از موقعیت خوبی برخوردار بوده‌اند. گفته می‌شود که

تندرو اسلامی، گروه‌های تندرو اسلامی در پاکستان غیر قانونی اعلام شدند که این حکم شامل «تحریک جعفریه» نیز گردید. بنابراین، شیعیان پاکستان اکنون فاقد یک حزب قانونی فعال در صحنه سیاسی هستند، اما تشکیلات «تحریک» و رهبری آن به فعالیت‌های زیر زمینی خود ادامه می‌دهد. «تحریک» در انتخابات سال ۲۰۰۲ به ائتلاف احزاب اسلامی تحت عنوان «مجلس متحده عمل» پیوست که ائتلاف مزبور در انتخابات موفقیت شایانی به دست آورد و ۴۴٪ آراء را از آن خود کرد.^(۲۸) هم‌اکنون سید ساجد علی نقوی مقام معاونت ریاست «مجلس متحده عمل» را داراست.

تهدیدات و آسیب‌ها

جامعه شیعی پاکستان با برخی تهدیدها و آسیب‌ها روبه‌روست که تاکنون صدمات فراوانی از ناحیه آن‌ها متوجه شیعیان گردیده. بزرگ‌ترین تهدید و خطر، تهدید تروریسم فرقه‌ای است که توسط «سپاه صحابه» و «لشکر جنگوی» هدایت می‌شود. افراطیون مذهبی اهل سنت از سال ۱۹۸۵ به این طرف، به صورت سازمان‌یافته و فعال مبارزه با شیعیان را آغاز کرده‌اند. تاکنون چهره‌های سیاسی،

راهپیمایی بزرگی در اسلام آباد با پیروزی به پایان برد.^(۲۵) پس از او شهید عارف حسین حسینی، که در دهم فوریه ۱۹۸۴ به رهبری حزب برگزیده شده بود، روند مشارکت فعال‌تر شیعیان در سیاست را تسریع بخشید. او در کنگره حزبی سال ۱۹۸۷ در لاهور، با ایجاد اصلاحات جدی در «نهضت اجرای فقه جعفریه» آن را به سطح یک حزب رسمی سیاسی ارتقا داد.^(۲۶)

شهید حسینی در پنجم اوت ۱۹۸۸ بر اثر یک اقدام تروریستی در پیشاور به شهادت رسید و پس از او حجة الاسلام والمسلمین ساجد علی نقوی معاون اول او به جانشینی او تعیین گردید.

در دوران رهبری ساجد علی نقوی، فعالیت «تحریک جعفریه»^(۲۷) در صحنه سیاسی همچنان ادامه پیدا کرد. شیعیان تحت رهبری «تحریک» در انتخابات حضور پیدا می‌کنند و به کاندیداهای حزب رأی می‌دهند، «تحریک» تاکنون در صحنه مبارزات انتخاباتی چندان موفق نبوده، ولی ائتلاف آن با احزاب سیاسی و یا اسلامی دیگر توانسته است دست‌کم آن را از انزوا و مرگ سیاسی نجات دهد. پس از حادثه ۱۱ سپتامبر امریکا و بسیج جامعه جهانی برای مبارزه با احزاب

جدی بر رفتار تندروان بگذارد. در اوایل مهرماه سال ۱۳۸۲، اعظم طارق، سرکرده «سپاه صحابه» و چهره جنجالی تندروان مذهبی، که حزب او قریب دو دهه حوادث خشونت‌های مذهبی را رهبری می‌کرد، مورد حمله افراد ناشناس قرار گرفت و به قتل رسید. هنوز هیچکس نمی‌تواند به درستی پیش‌بینی کند که مناقشات مذهبی چه وقت در این کشور فروکش می‌کنند؟

نتیجه‌گیری

پاکستان در کل، شرایط مناسبی برای شهروندان خود در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی فراهم کرده است. علی‌رغم آن‌که تعصب مذهبی در میان توده‌های عوام به شدت ادامه دارد، اما ساختار سیاسی در مجموع کمتر از آن متأثر شده است. هرچند نفوذ برخی تندروان مذهبی در ساختار دولت، زمینه خشونت‌های فرقه‌ای را به نحوی فراهم ساخته و در مواردی مانع اجرای قانون نسبت به مجرمان گردیده، اما بدنه اصلی دولت بر مبنای غیرمذهبی خود ادامه داده و بی‌طرفی را در ارائه خدمات و استخدام افراد تا حد زیادی رعایت نموده است. شیعیان پاکستان می‌توانند از شرایط

مذهبی و اجتماعی زیادی قربانی این ترور گردیده‌اند که از آن جمله، می‌توان به ترور رهبر فقید شیعیان علامه عارف حسین حسینی (بنجم اوت ۱۹۸۸) و دبیر کل نهضت جعفریه، انور علی آخوندزاده (۲۳ نوامبر ۲۰۰۰ / ۳ آذر ۱۳۷۹) و ده‌ها عضو فعال دیگر «تحریک» اشاره نمود. تنها در سال ۱۳۸۲ ده‌ها تن از شیعیان قربانی تروریسم شدند که فقط در دو حادثه مهم آن، که در کوئته اتفاق افتادند، به ترتیب ۱۲ تن (در تاریخ ۱۸/۳/۱۳۸۲) و ۵۱ تن (در مراسم نماز جمعه روز ۱۳/۴/۱۳۸۲) از شیعیان کشته و ده‌ها نفر نیز زخمی گردیدند.

خطر تروریسم مذهبی با این‌که یکی از خطرات بسیار جدی کشور پاکستان است، اما دولت این کشور تاکنون نتوانسته بر این بحران غلبه کند. «لشکر جنگوی»، گروه تندرو دیوبندی مذهب، نقش اصلی را در این ترورها به عهده دارد. گرچه دولت پرویز مشرف در دو سال اخیر فشارهایی بر «سپاه صحابه» و «لشکر جنگوی» اعمال کرده و سرکردگان «لشکر جنگوی»، اکرم لاهوری و ریاض بسرا، را به بهانه‌هایی به قتل رسانده (۲۴ اردیبهشت ۱۳۸۱ / ۱۴ می ۲۰۰۲)، اما این فشارها تاکنون نتوانسته است تأثیری

۱۴. فرانسوا، نوال، ژئوپولیتیک شیعه، ترجمه قاسم آقا، تهران، آمن، ۱۳۷۹، ص ۱۴۵.
۱۵. همان، ج ۳، ص ۶۲۴.
۱۶. حسن الامین، دائرة المعارف الاسلامیة الشیعه، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ج ۱۰، ص ۵۴.
۱۷. همان، ص ۳۰۶.
۱۸. همان، ص ۳۰۵.
۱۹. محمدکاظم محمدی، سیمای پاکستان، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸، ص ۳۲.
۲۰. دانشنامه جهان اسلام، ج ۵، ۱۳۷۹، ص ۳۶۷.
۲۱. محمدکاظم محمدی، پیشین، ص ۳۴.
۲۲. همان، ص ۳۴.
۲۳. روبرت لانگ، سرزمین و مردم پاکستان، ترجمه داود حاتمى، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۷۲، ص ۲۰۰.
۲۴. همان، ص ۲۰۱-۲۰۲.
۲۵. محمد اکرم عارفی، جنبش اسلامی پاکستان، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۲، ص ۱۲۱.
۲۶. همان، ص ۱۲۲.
۲۷. «نهضت اجرای فقه جعفری» یا «تحریک نفاذ فقه جعفری» که به صورت مخفف «تحریک جعفریه» گفته می‌شود.
۲۷. روزنامه جمهوری اسلامی، دوشنبه، ۲۲ مهر ۱۳۸۱، ص آخر.

موجود به خوبی استفاده نمایند، اما پراکندگی جمعیتی آنان مانع از حضور قدرتمندانه آنان در عرصه انتخابات و مشارکت سازمان یافته در دولت می‌گردد. در عرصه‌های فرهنگی، آنها از شرایط بسیار خوبی برخوردارند، اما سنت‌گرایی بیشتر رهبران مذهبی و توده‌های جامعه مانع از تحولات جدی در آینده‌های نزدیک خواهد شد.

پی‌نوشت‌ها

۱. دانشنامه جهان اسلام، تهران، بنیاد دائرة المعارف اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۵، ج ۵، ذیل واژه «پاکستان».
۲. همان، ص ۴۴۵.
۳. همان، ص ۱۹۴.
۴. قاسم صافی، سفرنامه پاکستان، تهران، کلمه، ۱۳۶۶، ص ۱۹۲.
۵. همان، ص ۱۹۴.
۶. سیدعباس اطهر رضوی، شیعه در هند، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۱، ۱۳۷۶، ص ۲۲۹.
۷. همان، ص ۲۳۰ به نقل از: طبقات ناصری، کلکته، ۱۸۴۶، ص ۲۹.
۸. محمدقاسم فرشته: تاریخ فرشته. ج ۱، ص ۳۱۲.
۹. سیدعباس اطهر رضوی، پیشین، ص ۲۳۲-۲۳۳.
۱۰. علی حسین رضوی، تاریخ شیعیان علی، کراچی، امامیه اکیدمی، ۱۹۹۲، ص ۳۶۶.
۱۱. دائرة المعارف تشیع، تهران، مؤسسه دائرة المعارف تشیع، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۳۹۸.
۱۲. دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۷۹، ج ۵، ص ۴۴۶.
۱۳. دائرة المعارف تشیع، ج ۴، ص ۳۹۸.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی